

DEVLETLERARASI HUKUKUN MEYDANA GELMESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN ROLÜ (THE ROLE OF OTTOMAN EMPIRE TO CONSTITUTE INTERNATIONAL LAW)

*Prof. Dr. Mehmet SARAY**

ÖZET

Hukuk, bireysel, toplumsal ve uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde olduğu gibi tarihsel açıdan da devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde hukukun önemi yadsınamazdı. Hukuk, devletlerarası ilişkilerde yapılan antlaşmalarla, devletler ve milletler arasında pek çok ikili veya ikiden fazla katılımı gerçekleştirilmektedir. Osmanlı Devleti, komşu devletlerle olan ilişkilerinde hukukun savunucusu olmuştur. Osmanlı Devleti komşularıyla olan ilişkilerde hiçbir zaman hukuku reddeden ya da yapılan antlaşmaya uymayan bir tavır sergilememiştir. Osmanlı Devleti'nin devletlerarası hukukun ortaya çıkmasında ve dış devletlerle olan ilişkilerinde hukuku ve saygıyı önemseydiğine dair iki örnek verilebilir. Birincisi: Osmanlı Padişahı III. Mustafa'nın; Milli Afganistan Devleti'nin kurucusu olan Ahmed Şah Dürrani'nin, Afganistan'a ait olan Horasan'a İranlıların saldırması karşısında, Osmanlı Padişahı'ndan yardım istemesidir. Ancak III. Mustafa, daha önce İran ile yapılan antlaşmaya sadık kalacağını ifade ederek Şah'ın yardım talebini reddetmiştir. İkincisi ise; 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre, Kırım müstakil bir hanlık statüsü kazandı. Ancak Rusya, antlaşma hükümlerini hiçe sayarak Kırım'ı ilhak etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, devletlerarası hukuku çiğneyerek Kırım'ı ilhak eden Rusya'ya karşı, haklarını korumak için Buhara Emiri'ne yapması gerekenlerle ilgili bir mektup göndermiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslar arası Hukuk, Osmanlı Devleti, III. Mustafa

ABSTRACT

Law takes an important place in individual, social and international relationships. Same as today, historically the importance of law to put the order of international law was undeniable, too. Law, with the treatments between countries, occurs a plenty of bilateral or more than two participants agreement between or among countries or societies. Ottoman Empire was the defender of law in relationships with its neighbours. Ottoman Empire never acted in a manner which rejects the law or as a country which breaks the agreement. It can be given two examples which show that Ottoman Empire cared about the law and respect in occurrence of international law and in relationship with foreign countries. First: The Ottoman monarch Mustafa III. ; The founder of National Afghan State Ahmet Shah Dürrani's ask for help from Ottoman monarch against Persian attack the city of Khorasan which belongs to Afghanistan. However, III. Mustafa rejected the ask for help of Shah by stating that He will adhere to the agreement. Second: According to the treaty of Küçük Kaynarca dated 1774, Kırım gained an autonomous khnate status. Nevertheless Russia annexed Kırım in defiance of provision of treaty. Thereupon, Ottoman Empire sent a letter to Buhara Emiri about what have to be done to protect its rights against Russia which annex by overriding international laws.

Key Words: International law, Ottoman Empire, Mustafa III

* Prof. Dr. Mehmet SARAY, Türkiye Cumhuriyeti Beykent Üniversitesi

**DEVLETLERARASI HUKUKUN MEYDANA GELMESİNDE OSMANLI
DEVLETİ'NİN ROLÜ**

Hukuk, muhakkak ki hayatımızda önemli yer işgal eden bir kavramdır. Bu, dün böyle idi, bugün de böyle ve yarın da böyle olmaya devam edecektir. Nitekim devletler ve milletlerarası hukuk ile insan hakları günümüzün fertleri, toplumları ve devletleri için en önemli konular olarak bilinmektedir. Fakat şu hususu belirtmek gerekir ki, ferdi haklar, daha doğrusu günümüzün tabiri ile insan hakları, devletlerarası hukuka göre daha yenidir. Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı problemler neticesinde "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi" 10 Aralık 1948'de imzalanmış ve gelişerek bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Ne var ki, insan haklarının bu kadar gelişmesine rağmen, devletlerin birbirleriyle imzaladığı antlaşmalarda ve anayasalarında "İnsan Haklarına riayet edeceğiz." diye ifadeler kullanmalarına rağmen, bazı devletler, verdikleri sözleri yerine getirmemektedirler. Hukukun ve antlaşmaların bu şekilde ihlali ise, hepimizi insan haklarına ve devletlerarası hukuka inananları üzmektedir. Hukuk tahsil etmemiş bulunmakla birlikte, hukukla ilgili geniş bir okuma ve araştırma yapan biri olarak, kanaatimiz odur ki, insan haklarına ve devletlerarası hukuka uymayan ülkelere veya hükümetlere karşı mutlaka müeyyideler uygulanmalıdır. Aksi takdirde, bugün, insanlığın ulaştığı yüksek kültür ve medeniyet seviyesinin hiçbir kıymeti ve anlamı kalmaz. Bu hususları dile getirdikten sonra, Osmanlı Devleti'nin, devletlerarası hukukun gelişmesine nasıl bir katkıda bulunduğunu izah etmek istiyoruz.

Bilindiği gibi, devletlerarası antlaşmalardan biri M.Ö. 1297 yılında Hititler ile Mısırlılar arasında imzalanan Kadeş Antlaşmasıdır. Bu antlaşmadan sonra devletler ve milletler arasından pek çok ikili veya ikiden fazla iştirakle antlaşmalar imzalanmıştır. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Acaba, bu antlaşmaları hangi taraf müdafaa ederek sulhe katkıda bulunmuştur? Veya kimler bu antlaşmaları ihlal ederek sulhu bozmuşlardır? Bu ve bunlara benzer soruların cevaplarını bulmak herhalde enteresan bir çalışma olur. Biz, bu konuları devletler ve milletler arası hukuk tarihi ile uğraşan araştırmacı dostlara bırakarak şimdi Türklerin hukuk anlayışını izah etmek istiyoruz.

Türk kültürünün yeterince işlenememesinden dolayı, mana ve ehemmiyeti bilinmeyen Türk Töre'si, Türk insanının hayat görüşünü aksettiriyordu. Hocam rahmetli Kafesoğlu buna, "Türklerin iktisadi, içtimai ve siyasi prensipler topluluğu" demişti. İşte bu Töre aynı zamanda Türk insanının hukuk anlayışını ve insan sevgisini ortaya koyuyordu. Türk devlet adamlarının Töre'yi anlayış ve uygulamaları şöyle oluyordu:

Türk hükümdarına göre oğlu, halkından herhangi bir kimse ve Türklerle yan yana yaşamak durumunda olan herhangi bir yabancı Töre'nin nazarında eşit haklara sahiptir ve eşit muamele görürler. Nitekim tarihin seyri içinde, Türklerle yan yana yaşamak durumunda kalan yabancı milletler dillerinde, dinlerinde, örf ve adetlerinde daima serbest hareket etmişlerdir. Bu, Türklerin kendileriyle birlikte yaşayan ve Türk olmayan milletlere karşı gösterdiği toleransın ve insan sevgisinin açık bir ifadesi idi. Bu durum Türklerin İslam'a girmelerinden sonra, bilhassa İslam dininin yüce prensiplerinin - özellikle adalet anlayışının- tesiri ile daha da gelişerek devam etmiştir. Bunun en güzel tatbikat sahaları ise, varlıkları yüzyıllar boyu devam eden Selçuklu ve Osmanlı Devletleri'nin hayatlarında görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin, idaresi altında yaşayan insanlara karşı tatbik ettiği hukuk sistemi üzerinde -bir kaç cümle ile de olsa- durmak gerekiyor. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan gayri Müslim ve gayri-Türk insanlar dil, din ve kültür işlerinde tamamıyla serbesttiler. Bu insanların kendi camialarının reisleri, papazları ve hocaları vardı. Her milliyetin ve her cemaatin ayrı ayrı mahkemeleri vardı. Yalnız ticari meselelerle ilgili davalarda ayırım yoktu. Müslüman ve gayri Müslim aynı mahkemede işlerini hallediyorlardı. Buna ilaveten, bir de kamu meselelerinde gayri Müslimler ile Müslümanlar aynı mahkemeye müracaat ediyorlardı. Bu arada, konusu ne olursa olsun bir gayri-Müslim istediği mahkemeye başvurarak meselesini halledebilirdi. Şimdi, akla gelen soru şu: İç bünyesinde hukuka bu kadar önem veren Osmanlı Devleti, acaba dışarıdaki münasebetlerinde, yani devletlerarası münasebetlerde ne yapıyordu? Osmanlı Devleti'nin dış siyasetine baktığımızda, komşu devletlerle olan münasebetlerinde de daima hukukun müdafii olduğunu memnuniyetle görüyoruz. Zira kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı Devleti hiçbir zaman komşularıyla olan münasebetlerde hukuku çiğneyen, antlaşmayı ihlal eden taraf olmamıştır.

Bu konunun üzerinde durmaktan maksadımız, hukukun hâkim olduğu bugünkü dünyamızda, Osmanlı Tarihi üzerinde çalışan meslektaşlarım ile Türk Hukuk Tarihi üzerinde çalışan araştırmacıların dikkatlerini bu sahaya çekmektir. Türk bilim adamları ve aydınları Türk insanının barışseverliliğini ve insan sevgisini ortaya koymak mecburiyetindedir. Burada arz edeceğim Osmanlı Devleti'nin, devletler ve milletler arası hukuka nasıl katkıda bulunduğunu gösteren vesikaları mümkün olduğu kadar, üzerinde çalıştığım son asırların hadiseleriyle ilgili olanlarından seçtim.

Vesikalardan iki tanesi Osmanlı hükümdarlarından III. Mustafa (1757-1774) devrine aittir. III. Mustafa'nın çağdaşı, Milli Afganistan Devleti'nin kurucusu Ahmed Şah Dürrani (1748-1772), hâkimiyeti altında bulunan Horasan'a karşı İranlıların gösterdiği devamlı düşmanlıktan son derece huzursuz olmaya başlamıştı. Ülkesinin batı cephesinde kuvvetli bir Şii İran'ın tehdidini hisseden Ahmed Şah, bu tehlikeyi bertaraf edebilmek için kendine müttefikler aramaya başlamıştı. Bu maksatla, uzunca bir mektupla üç kişilik bir elçilik heyetini 1762 yılı sonlarında Bağdat üzerinden İstanbul'a göndermiştir. Mektubunda Şii İranlıların Sünni Müslümanlara verdiği zararları anlatan Ahmed Şah Osmanlı Devleti'nden İran'ı zararsız hale getirmek için yardım istemiş, Kızılbaşları ortadan kaldırmayı teklif etmiştir. Ahmed Şah Dürrani mektubunda özetle şöyle diyordu:

"Benim Hindistan olayları ile meşgul olduğum bir sırada İran'dan rahatsız edici haberler geldi. Hemen bölgeye yeni vali tayin edip gerekli tedbirleri almasını emrettim. Fakat vali, gönderdiği haberde tehlikenin tahmin ettiğimizden de büyük olduğunu bildirmiştir. Sünni Müslümanlara büyük düşmanlık gösteren Şii militanlar tehlikeli faaliyetlerde bulunuyorlar. Şayet siz Majesteleri Batı'dan bir ordu gönderirse, ben dahi Doğu'dan büyük bir ordu ile yürüyerek Sünnilerin düşmanı olarak hareket eden Kızılbaş İranlıları ortadan kaldırmaya muvaffak oluruz. Allah'ın yardımı ile kazanacağımız bu zaferden sonra, Sünni Müslümanlar sulh ve sükun içinde yaşayacaklardır.." (Mektubun tam metni için bkz., Name-i Hümayun Defteri, No: 8, s. 460-484, Başbakanlık Osmanlı Arşivi.)

Fakat devrin Osmanlı Padişahı III. Mustafa verdiği cevapta bu teklifi kabul etmemiş ve gerekçesini de özetle şöyle açıklamıştır:

"... Devlet-i Aliyye tarafından İran'a asker sevk edilmesine ve memleket zaptına tarafımızdan rağbet edilmemektedir. Zira asil bir Türkmen ailesinden gelen Nadir Şah'ın vefatından evvel Saltanat-ı Seniyye ile İran Devleti beyanında akd olunan dostluk muahedesi yalnız Nadir Şah ve zamanına ait olmayıp, onlardan sonra iki devlet arasında da geçerlidir. Bundan dolayı bu dostluk antlaşması iki devlet devam ettiği müddetçe baki kalacaktır, zira bu durum vesikalarla da tesbit edilmiştir. Bundan başka İran'da, uzun zamandan beri başkaldıran Serdar'lar arasında vaki olan muharebeler dolayısıyla o memleket ileri gelenleri ve halkı büyük zarar görmüşlerdir. Allah'ın yardımı ile Devlet-i

Aliyyemizin hazinesi ve askeri çok ve kuvvetli olduğundan bizler için İran 'ı zapt etmek gayet kolay ise de, böyle zayıf durumda olan bir milletin üzerine asker göndermek, onların varlıklarını harap etmek Devlet-i Aliyyenizin şanına yakışmaz. Ve bu keyfiyyet iki devlet arasında kuvvetli olan dostluk antlaşmasının sebepsiz yere bozulması ve yok olmasından başka bir netice vermeyeceği için sizlerin teklifinizi kabul edemeyeceğimi bildiririm. Mektubumuz sizlere vasıl olduğunda İslam topluluğu münasebetiyle dostluk kapılarının açılması her taraf için hayırlı olacağı şüphesiz olduğundan bundan sonra dahi sizin tarafınızdan da bu dostluk kaidelerine uyulması halinde dostluğumuzun devam edeceği malumunuzdur... " (Sultan III. Mustafa'nın bu mektubunun tam metni için bkz., Name-i Hümayun Defteri, s. 485-487, Başbakanlık Osmanlı Arşivi.)

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'nın devletlerarası hukuku çiğneyerek Polonya'yı aralarında paylaşmaya kalkışmaları yüzünden, duruma müdahale etmiş ve sırf hukuku korumak için girdiği bu harpten mağlup olarak çıkmıştı. 1774'te yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre, Kırım müstakil bir hanlık haline getirilmişti. Fakat Rusya, bu antlaşma hükümlerini hiçe sayarak Kırım'ı işgal ve ilhak etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, devletlerarası hukuku çiğneyerek Kırım'ı ilhak eden Rusya'ya karşı haklarını korumak için mücadeleye hazırlanmak mecburiyetinde kalmıştır. İşte bu hazırlık devresinde Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Türkistan cephesinden de mücadelenin başlatılması için Buhara Emiri'ne bir mektup göndermiştir. Osmanlı Padişahı mektubunda özetle şöyle diyordu:

"...1774 senesinde Devlet-i Aliyyemizle Rusya arasında sulh akdedildikten hemen sonra Ruslar, antlaşma şartlarına uymayarak aleyhimize çeşitli faaliyetlere girişmiş ve devletimizi rahatsız etmeye başlamışlardır. Fakat biz, sulhün bozulmaması için uzun zaman onların bu faaliyetlerine katlandık. Ne var ki, Moskovlu'nun bununla da yetinmeyerek, Mareşal Potemkin kumandasında kalabalık bir orduyu hudutlarımıza sevk ettiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Meseleyi çığırından çıkarmamak için biz buna misli ile mukabele etmedik. Ruslar saldırmadıkça hiç bir mukabelede bulunulmaması için kumandanlarımıza emir verdik. Lakin her iki tarafın bu yoldaki hazırlıkları artmakta olduğundan ve durum bir mücadeleyi zaruri hale getirmek üzere bulunduğundan İnşallah bu defa Cenab-ı Hak zaferi İslam tarafına nasip eyler ümidindeyiz. Onların ne zaman harekete geçecekleri malum değil ise de herhalde ilk fırsatta din düşmanlığını

ortaya koyacaklarını ve ansızın savaşa girişecekleri bedihi bulunduğundan o zaman derhal mukabeleye geçileceği malumdur. Sizlerle aramızdaki mesafenin uzaklığı dolayısıyla savaşa başlanıldığı haberinin bildirilmesi uzun vakit alacağı için ülkenizdeki Müslümanları Rusya'ya karşı hazırlıklı bulundurun... Devlet-i Aliyyemiz ile Turan ülkesi hâkimi arasında birlik ve beraberlik mevcut olduğu için, iki tarafın birbirine yardımı tabii görülerek sizin tarafınızdan hamiyetli ve şeci kabilelerin meydana getireceği askeri kuvvetleri Rusya hududuna sevk etmenizi ve Allah'ın adını yükseltmenizi sizlerden bekliyorum... " (Osmanlı Padişahı'nın Buhara Emiri'ne gönderdiği bu mektubun tam metni için bkz., **Name-i Hümayun Defteri**, No: 9, s. 195-196, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi**.)

Osmanlı padişahının bu mektubuna Buhara Emiri Muhammed Masum Han şu cevabı vermiştir: "... Mektubunuzda Rusya ile barış yapılmış iken Ruslar'ı bu defa muahedeyi bozdukları beyan buyrularak bizim tarafımızda bulunan bütün ileri gelenlerin ve bütün Müslüman halkın dinimizin zafere ulaşması için çalışmaları ferman buyrulmuştur. Sulh akdini bozan Rusya'ya karşı tavır almamız emredilmektedir. Çünkü Devlet-i Aliyye için dua etmek ve çalışmak bütün İslam Âlemi için vaciptir. Aynı zamanda Maverâünnehir'de oturan halkın, bilhassa Maverâünnehir ile Rusya arasındaki büyük çölde sakin olan Kazak ve Kırgız topluluklarının ve diğerlerinin adı geçen kâfir ile savaşa girişmeleri için buyrulan yüksek emirleriniz çerçevesinde düşmana karşı çıkmalarını sağlamak maksadıyla o taraflarda bulunan Hanlara ve kabile reislerine elçiler ve emirler gönderdim. Kefere ile savaşmak her Müslüman'a varf olduğu için kendim dahi gerekli hazırlıkları yapıyorum. Zatı şahanelerinize hizmet için gerektiğinde canımı dahi feda ederim... Şu noktayı da Zat-ı Şahanelerinize ayrıca arz ederim ki, Name-i Hümayununuz gelinceye kadar bu memleketin halkı, tüccarı ve Kazak taifesinin büyük kısmı alış-verişlerini Ruslarla yapmakta iken bu defa tarafınızdan, kefere ile savaşmaya memur edildiklerinden dolayı birbirleriyle münasebetleri kesilir ve alış-veriş gibi münasebetler durur. Eğer Devlet-i Aliyye adı geçen kefere ile bir anlaşmaya varır ise, düşmanın bu taraflara taaruz etmemesi için bu diyarın ahalisini dahi sulh antlaşmasına dâhil buyuruveriniz. Zira uzak ve yakın bilimum İslam ahali Devlet-i Aliyye'nin sayesinde huzur ve rahat ümit etmektedirler... "

(Muhammed Masum Han'ın 25 Haziran 1789 tarihli bu mektubunun tam metni için bkz., **Name-i Hümayun Defteri**, No:9, s. 228-229.)

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile sulh yapması halinde Türkistan halkını da bu sulhe dâhil ettirmesini isteyen Buhara Emiri'nin bu isteği son derece haklı idi. Kısaca Buhara Emiri, haklı olarak kendi halkının emniyetinin sağlanmasını istemiştir. Çünkü Türk-Rus Harbi bittikten sonra Ruslar siz Osmanlılara yardım ettiniz diye Türkistan halkı üzerine sefer açmıştır. III. Selim Buhara Emiri'ne yazdığı ikinci mektubunda, Ruslarla sulh yapıldığında Türkistan halkının da bu sulh şartlarına dâhil edileceğini bildirmiş ve Buhara Emiri'nin endişelerini gidermiştir. (**Name-i Hümayun Defteri**, No: 4, s. 13-14.)